

МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОРОВИХ АСПЕКТІВ РЕФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ

Для того щоб розглянути трансформацію систем адміністративно-територіального поділу (АТП), слід проаналізувати морфологію вивчення АТП. Одним з основних параметрів морфології АТП є рівень роздрібненості, де під дробністю розуміється число одиниць АТП. Рівень дробності залежить від державної політики в області регіонального та місцевого управління і сформованих традицій виділення одиниць АТП, а також від просторової організації системи розселення і структур центр-периферія. Рівень дробності не може бути занадто великим, щоб не знижувалася керованість і координація дій регіональної (або муніципальної) влади, і не може бути занадто маленьким, щоб сильні внутрішні відмінності не ховалися в рамках одного регіону або муніципалітету. Як правило, оптимальним рівнем дробності вважається 7-20 одиниць нижчого порядку, що дозволяє організувати досить працездатну і контрольовану адміністрацію [1].

Для зіставлення рівня роздрібненості різних рангів АТП за різні періоди часу використовується метод *часових зрізів*. Цей метод, традиційно вживаний в історико-географічних дисциплінах (історичної географії населення, політичної, соціальної і т.д.), має на увазі картування просторових змін сітки АТП, статистичну та подальшу картографічну обробку показників, що характеризують АТП, і виявлення просторових особливостей його трансформації [2].

Зіставлення рівня роздрібненості дозволить з'ясувати, чи відбувалася пульсація: поперемінне укрупнення і розукрупнення одиниць. Якщо число одиниць на тій же території постійно збільшувалася, то відбувалося одрібніння одиниць, якщо зменшувалася, то - укрупнення.. За класичною гіпотезою різкі і раптові хвилі пульсації повинні викликатися зміною державної політики в

області адміністративного управління і виходити зі столиць, а плавні хвилі - об'єктивними потребами у зміні АТП, що йдуть «знизу». збільшення числа АТО в результаті приєднання нових територій до тій чи іншій країні і зменшення їх числа через втрати територій не буде вважатися хвилями пульсації, оскільки вони викликані зовнішніми причинами, не пов'язаними з укрупнювальними або розукрупнювальними реформами.

Одним з найбільш простих показників стала зміна медіанного розміру територіальних одиниць (осередків). В ході укрупнювальних реформ медіанний розмір території росте, оскільки створюються АТО з більшою площею, а при розукрупнення - убуває. При аналізі реформ нижніх поверхів АТП внаслідок неможливості розрахунку медіанного значення використовується середнє арифметичне значення розміру. Незмінність цього показника могла б говорити про стійкість системи АТП за певний період, проте тут потрібно враховувати особливості просторової форми одиниць. Адже при незмінності медіанного розміру території одиниць їх конфігурація могла змінюватися від компактної до витягнутої і навпаки, бо свідчить про корінних просторових трансформаціях сітки АТП.

У географії склалося уявлення про шестикутник як ідеальну фігуру ринкових зон, адміністративних і політичних утворень з 6 сусідами і центром (столицею) в геометричному центрі фігури. Однак, оскільки в реальності сітка АТП викривлена дією природних та інших факторів, конфігурація АТО різноманітна. Якщо сітка АТП виділяється централізовано і на основі принципу компактності, то вона утворюється згідно адміністративно-господарським зв'язкам і структурам центр -периферія, а форми самих АТО напрямлені до шестикутника. Якщо сітка виділена на основі історико-культурних та / або етнічних регіонів або склалася хаотично, то вона дотримується принципу конгруентності, а форми АТО можуть бути компактними, витягнутими і / або складатися з декількох ареалів (анклавів) [3].

Для того щоб визначити, наскільки компактною була територія АТО одного рангу і як змінювалася її конфігурація в ході реформ АТП, використовується *індекс форми Мортон*. Він неточно відображає дійсність

(залежить від площі), але легко розраховується, дозволяючи порівняти форму ареалу з простими фігурами і виявити просторову стійкість сітки АТП. Індекс розраховується за формулою:

$$S = 1,27 * A / L^2 (1)$$

де А - площа ареалу (км²), L - найбільша відстань між максимально віддаленими точками межі ареалу (км), 1,27 - постійний коефіцієнт.

Значення індексу варіюють від 0 при формі, що відповідає лінії, до 1 при формі, відповідної колу. Якщо форма ареалу близька до прямокутного рівнобедреного трикутника, то значення індексу форми одне 0,45, а якщо вона близька до правильного шестикутника то - 0,82 [4].

З іншого боку, про радикальні просторові зміни сітки АТО може говорити зміна співвідношення пов'язаності АТО. Вона вимірюється підрахунком числа сусідів кожної АТО і обчисленням його медіанного значення. В ході укрупнювальних реформ медіанне число сусідів знижується, оскільки зменшується число самих АТО, а в ході розукрупнювальних - підвищується. Цей показник також може варіювати через зміни конфігурацій АТО. Як правило, створення більш округлих і компактних форм призводить до підвищення числа сусідів, а більш витягнутих - до зниження. Однак у випадку, якщо територія АТО складається з ядра і кількох анклавів, то ліквідація анклавів призведе до скорочення значення показника. Зміни значень індексу форми і числа сусідів покажуть співвідношення впливу принципів компактності і конгруентності під час утворення одиниць АТП і його реформування, що дозволить оцінити ступінь стійкості просторових конфігурацій АТО. У роботі ці показники розраховуються до і після кожної укрупнювальної і розукрупнювальної реформи або збільшення і зменшення розмірів території самої країни. При аналізі реформ локальних АТО аналізуються середній розмір ВВП і медіанне (або середнє арифметичне в залежності від наявності даних) значення чисельності населення АТО одного рівня. Їх розрахунок дозволяє зрозуміти, наскільки глибокі були реформи нижніх рангів АТП, і наскільки підвищився (або знизився) демографічний та

економічний потенціал (чисельність населення і фінансові можливості) АТО, даючи уявлення про причини реформ АТП.

Для оцінки просторової стійкості сіток АТП крім розрахунку показників застосовуються методи картографічного і топонімічного аналізу.

Картографічний метод має на увазі створення і зіставлення історичних карт АТП. Під стійкістю політико-територіальних осередків в роботі розуміється незмінність їх територіальних ядер при можливій зміні меж за певний період часу, а під наступністю тих же осередків – успадкування політичних статусів стійких політико-територіальних осередків (наприклад, герцогство - провінція - земля). Стійкість центрів визначається як незмінність виконання ними функцій головних міст політико-територіальних осередків певного рівня за досліджуваний період часу.

Топонімічний аналіз дозволить порівняти назви політико-територіальних осередків. Якщо протягом тривалого часу (понад 500 років) ці осередки називалися однаково, то, з великою часткою ймовірності, можна говорити про спадкоємність цих осередків. Також він дозволить визначити локальні або загальнодержавні особливості реформ АТП в разі, якщо були спеціальні заміни назв АТО.

Як вже було сказано, стійкість АТО частково корелює з незмінністю (стійкістю) їх меж, тривале існування яких перетворює їх в історико-географічні рубежі.

Тривала стійкість кордонів може бути пов'язана не тільки зі збереженням структур центр-периферія, зон впливу міст, політичних і культурних відмінностей, але і з природними особливостями території. Розчленований рельєф, водойми, великі лісові масиви завжди створювали природні перешкоди для людей, торгівлі і були відповідним маркером для проведення кордонів на місцевості. Природні рубежі могли сприяти збереженню кордонів при зміні держав, громадських систем і структур управління[5].

Для того щоб зрозуміти як пов'язана стійкість адміністративних кордонів департаментів Франції і земель Німеччини з природними рубежами, потрібно провести їх типологію за генезисом. Політичні кордони зазвичай ділять на

морські і сухопутні, а останні - на природно-географічні та штучні, тобто ті, що (по Н.С. Мироненко) ігнорують фізико-географічні рубежі і включають два основних види:

- етнографічні та геометричні, що проводяться по прямій між двома точками або на вельми однорідній території, або заради її спеціального розподілу на політико

- географічні осередки, наприклад, рівновеликі.

Природно-географічні кордони Н.С. Мироненко і Р.Ф. Туровський ділять на гідрографічні, орографічні та інші [6]. Саме такі межі, як уже сказано, могли зберігати найбільшу стійкість.

Отже, система АТП держави безпосередньо залежить від її державного ладу та суспільно-політичної системи. В основі її просторової структури лежать системи розселення, адміністративно-господарські зв'язки і структури «центр-периферія». Їх стійкість зазвичай сприяє незмінності системи АТП, а процеси централізації і децентралізації державного і регіонального управління, урбанізації та технологічного прогресу ведуть до кардинального перетворення АТП в рамках загальнодержавних реформ. Локальні реформи АТП перетворюють лише частину сітки АТП країни і викликані місцевими причинами. В рамках вимірювання просторових особливостей трансформації АТП розраховуються динаміка числа одиниць, їх кратності, медіанного розміру території, індексу форми і медіанного числа одиниць.

Список використаних джерел

1. Трейвиш А.И. Город, район, страна и мир. Развитие России глазами страноведа. М.:Новый хронограф, 2009.
2. Стрелецкий В.Н. Эволюция научных парадигм в мировой исторической географии: от классических школ к современным исследовательским направлениям // Вопросы географии. Сб. 136: Историческая география / Отв. ред. В.М. Котляков, В.Н. Стрелецкий. М.: Изд. дом «Кодекс», 2013. С. 29-48.
3. Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика: учеб.пособие. М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006.
4. Massam Bryan H. A Note on Shape // Professional Geography. 1970. No 4. P. 197-199.

5. Молікевич Р.С. Досвід географічного вивчення проблем формування здоров'я / Р.С. Молікевич // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – Луцьк, 2014. № 11 (288). С.111–115.

6. Мироненко Н.С. Страноведение: Теория и методы. Учеб.пособие. М.: Аспект Пресс,2001.